

**SOVET DAVRIDA OILA VA NIKOH MASALALARIGA DAVLAT
SIYOSATI VA GENDER YONDASHUV TAHLILI****Usmonova Husnida Xudoberdi qizi***Farg'ona davlat universiteti 2-bosqich talabasi*husnidausmonova36@gmail.com**+998953461133**

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sovet davrida oila va nikoh munosabatlariga nisbatan davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari hamda uning gender jihatlarini tahlil qilinadi. Tadqiqotda Sovet hokimiyatining oila institutini modernizatsiya qilish, ayollar va erkaklar o'rtasida huquqiy tenglikni ta'minlash, nikoh va ajralish masalalarini huquqiy tartibga solish bo'yicha amalga oshirgan islohotlari yoritiladi. Shuningdek, O'zbekiston SSR misolida mazkur siyosatning mahalliy an'analar va diniy qadriyatlar bilan o'zaro munosabati, xotin-qizlarning oiladagi mavqei, gender rollarining o'zgarishi hamda davlatning oilaviy munosabatlarga aralashuvi tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Maqolada Sovet davri gender siyosatining ijobiy natijalari bilan bir qatorda uning ziddiyatli jihatlarini va ijtimoiy oqibatlarini ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Sovet davri, O'zbekiston SSR, oila, nikoh, gender siyosati, ayollar huquqlari, gender tengligi, oila instituti, ajralish, xotin-qizlar, Sovet modernizatsiyasi, oilaviy munosabatlar, huquqiy islohotlar, patriarxal an'analar, davlat siyosati.

Abstract: This article analyzes the main directions of state policy on family and marital relations in the Soviet period and its gender aspects. The study highlights the reforms implemented by the Soviet authorities to modernize the institution of the family, ensure legal equality between women and men, and regulate the issues of marriage and divorce. Also, on the example of the Uzbek SSR, the interaction of this policy with local traditions and religious values, the position of women in the family, changes in gender roles, and state intervention in family relations are analyzed based on historical sources. The article examines the positive results of the gender policy of the Soviet period, as well as its controversial aspects and social consequences.

Keywords: Soviet period, Uzbek SSR, family, marriage, gender policy, women's rights, gender equality, the institution of the family, divorce, women, Soviet modernization, family relations, legal reforms, patriarchal traditions, state policy.

Аннотация: В данной статье анализируются основные направления государственной политики в отношении семьи и брачных отношений в советский

период и ее гендерные аспекты. Исследование освещает реформы, проводимые советскими властями для модернизации института семьи, обеспечения правового равенства женщин и мужчин, а также регулирования вопросов брака и развода. Также на примере Узбекской ССР анализируется взаимодействие этой политики с местными традициями и религиозными ценностями, положением женщин в семье, изменениями гендерных ролей и государственным вмешательством в семейные отношения на основе исторических источников. В статье рассматриваются позитивные результаты гендерной политики советского периода, а также ее спорные аспекты и социальные последствия.

Ключевые слова: советский период, Узбекская ССР, семья, брак, гендерная политика, права женщин, гендерное равенство, институт семьи, развод, женщины, советская модернизация, семейные отношения, правовые реформы, патриархальные традиции, государственная политика.

Sovet hokimiyatining O‘zbekiston SSRda 1924–1991-yillarda oila va nikoh munosabatlariga nisbatan olib borgan siyosati kommunistik mafkura asosida jamiyatni tubdan modernizatsiya qilishning muhim tarkibiy qismi bo‘ldi. Bu siyosat ayollar va erkaklar o‘rtasidagi huquqiy tenglikni ta‘minlash, nikoh va ajralish masalalarini huquqiy tartibga solish, oila institutini davlat nazorati ostiga olish va gender rollarini o‘zgartirishga qaratilgan edi. Dastlabki yillarda Bolsheviklar oilani “burjuaziya qoldig‘i” deb hisoblab, uni zaiflashtirishga intilgan bo‘lsa, keyinchalik, ayniqsa 1930-yillardan boshlab, oilani “sotsialistik jamiyatning asosiy hujayrasi” sifatida mustahkamlash siyosati ustuvorlik kasb etdi[1.88-89]. O‘zbekiston SSR misolida bu jarayon mahalliy an‘analar, islomiy qadriyatlar va patriarxal tuzum bilan keskin ziddiyatlarda kechdi, natijada ijobiy natijalar bilan birga ko‘plab ziddiyatli oqibatlar yuzaga keldi.

1920-yillarning boshlarida Turkiston va keyinchalik O‘zbekiston hududida nikoh va oila munosabatlari asosan shariat qonunlari asosida tartibga solinardi. Ko‘p xotinlik, qalin to‘lash, erta nikoh (qizlar uchun 9–12 yosh), ayollarni meros sifatida ko‘rish va ajralishda erkaklarning ustun huquqlari keng tarqalgan edi. Sovet hokimiyati bu holatni “sharq ayollarining qulligi” deb baholab, 1918–1920-yillarda chiqarilgan dekretlar orqali fuqarolik nikohini joriy etdi, diniy nikohni tan olmaslikka qaror qildi va ayollar huquqlarini kengaytirishga kirishdi[2.112-113]. 1924-yildan boshlab “Hujum” kampaniyasi doirasida paranji va ro‘molni yechish bilan birga, qalinni bekor qilish, ko‘p xotinlikka qarshi qonunlar qabul qilindi va ayollarga ajralish huquqi berildi. Natijada, 1927–1928-yillarda Samarqand va Toshkentda minglab ayollar o‘z erlaridan ajralish uchun ariza berdi. Faqat 1927-yilning o‘zida O‘zbekistonda

ajralishlar soni keskin oshdi, ba'zi hududlarda nikohdan ajralishlar soni oldingi davrga nisbatan bir necha baravar ko'paydi[3.164-165].

Bu jarayon ayollar uchun huquqiy ozodlikni anglatga-da, amalda katta ijtimoiy qarshilikka duch keldi. "Hujum" davrida faqat O'zbekistonda 2500 dan ortiq ayol faol va ayollar bo'limi xodimlari o'ldirilganligi haqidagi ma'lumotlar mavjud bo'lib, ko'plab oilalar parchalandi, ayollar esa ota-onasi va mahallasi tomonidan rad etildi. Shu bilan birga, davlat ayollarni ta'limga va mehnatga jalb qilish orqali oiladagi gender rollarini o'zgartirishga harakat qildi. 1930-yillarda qabul qilingan Oila kodekslari nikoh yoshini belgilab (qizlar uchun 18 yosh), majburiy fuqarolik nikohini talab qildi va ajralishni soddalashtirdi. Dastlabki yillarda ajralish "pochtavoy" (postkarta orqali) amalga oshirilishi mumkin edi, bu esa oilaviy beqarorlikka olib keldi. Moskvada 1935-yilning birinchi yarmida har 100 nikohga 38,3 ta ajralish to'g'ri kelgan bo'lsa, Markaziy Osiyoda ham shunga o'xshash tendensiyalar kuzatildi[4.112].

1936-yildan boshlab Sovet siyosati o'zgarib, oilani mustahkamlashga qaratildi. Yangi Konstitutsiya va oila qonunlari ajralishni qiyinlashtirdi, aliment to'lovlarini kuchaytirdi va ko'p farzandli onalarga nafaqa berdi. Urush yillari (1941–1945) oila siyosatida yangi burilish yasadi. Erkaklar frontga ketgani uchun ayollar oila boshlig'iga aylandi, ammo davlat "ona va bola"ni himoya qilishni kuchaytirdi. Urushdan keyingi davrda O'zbekiston SSRda tug'ilish darajasi yuqori bo'lib qoldi – 1960–1970-yillarda respublikada har bir ayolga o'rtacha 5–7 farzand to'g'ri kelardi, bu Ittifoqning Yevropa qismidagidan ancha yuqori edi. Bu davrda gender siyosati ayollarni "mehnatkash ona" sifatida tarbiyaladi. Ish va oila majburiyatlarini bir vaqtda bajarish "ikki yuk" muammosini keltirib chiqardi[5.212.].

Statistik ma'lumotlar Sovet davridagi o'zgarishlarni yaqqol ko'rsatadi. 1960-yilda O'zbekistonda ajralish koeffitsiyenti har 1000 aholiga 0,3 ni tashkil etgan bo'lsa, 1987-yilga kelib bu ko'rsatkich 1,5 ga yetdi, ammo bu Ittifoq o'rtachasidan hali ham past edi. 1970–1980-yillarda respublikada nikohlar soni barqaror yuqori bo'lib qoldi, lekin shaharlarda ajralishlar ko'paydi. Masalan, Toshkent va boshqa yirik shaharlarda har 3–4 nikohdan bittasi ajralish bilan yakunlanardi. Bu holat ayollarning iqtisodiy mustaqilligi oshgani (sanoat va ta'limda bandlik 40–50% ga yetgani) va mahalliy an'analar o'rtasidagi ziddiyatni aks ettirardi. Davlat oilaviy masalalarga faol aralashdi: nikohni ro'yxatga olish majburiy edi, ajralish sud orqali amalga oshirilardi, bolalar tarbiyasi va aliment masalalari qattiq nazorat ostida turardi[6.164-165].

Gender yondashuvda Sovet siyosati ayollarga huquqiy tenglik bergan bo'lsa-da, amalda patriarxal tuzumni to'liq yo'q qila olmadi. Oilada uy ishlarining asosiy yukini ayollar ko'tarardi, erkaklar esa jamoat va siyosiy hayotda ustunlik qilardi. Biroq,

ayollar ta'lim darajasi keskin oshdi. 1920-yillarda savodsiz ayollar ulushi 90% dan ortiq bo'lsa, 1950-yillarga kelib umumiy savodxonlik deyarli universal darajaga yetdi. Bu o'z navbatida nikohdagi tenglikni kuchaytirdi – oliy ma'lumotli ayollar soni ko'payib, ular rahbarlik lavozimlariga ko'tarila boshladi. Yo'ldosh Nasriddinova kabi ayollarning yuqori lavozimlarda ishlashi oila ichidagi gender rollariga ham ta'sir ko'rsatdi[7.219.].

Shu bilan birga, siyosatning ziddiyatli jihatlari ham ko'p edi. Diniy nikohni ta'qiqlash va mahalliy urf-odatlariga qarshi kurash oilalarda ichki nizolarni kuchaytirdi. Ko'plab oilalarda fuqarolik nikohi bilan birga diniy nikoh ham saqlanib qoldi. 1970–1980-yillarda perestroyka davrida oila siyosati biroz yumshadi, ammo iqtisodiy qiyinchiliklar va migratsiya oilaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatdi. Umuman olganda, Sovet davrida O'zbekiston SSRda oila va nikoh instituti tubdan o'zgardi: erta nikoh va ko'p xotinlik deyarli yo'qoldi, ayollar huquqlari kengaydi, ajralishlar huquqiy tartibga solindi. Lekin bu o'zgarishlar ko'pincha yuqoridan majburiy tarzda amalga oshirilgani uchun mahalliy jamiyatda qarshilik va ikkiyuzlamachilikni keltirib chiqardi[8.324.].

Davlatning oilaviy munosabatlarga aralashuvi bolalar tug'ilishini rag'batlantirish, abortlarni cheklash va oilani sotsialistik tarbiya markaziga aylantirishda namoyon bo'ldi. 1936-yildagi qonun abortlarni taqiqlagan bo'lsa, keyinchalik u qayta ruxsat etildi, ammo 1980-yillarda O'zbekistonda tug'ilish darajasi yuqori bo'lib qoldi. Bu holat gender siyosatining demografik maqsadlarini ko'rsatadi: ayollarni ona sifatida qadrlash bilan birga, ularni mehnat kuchiga aylantirish. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Sovet davrida oila instituti mustahkamlandi, ammo gender tengligi to'liq amalga oshmadi – ayollar “ikki smena”da ishlashga majbur bo'ldi.

Xulosa. Sovet davrida O'zbekiston SSRda oila va nikoh masalalariga nisbatan davlat siyosati va gender yondashuvi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'ldi. Huquqiy islohotlar, “Hujum” kampaniyasi, ta'lim va mehnatga jalb qilish choralari ayollar mavqeini oshirishga xizmat qilgan bo'lsa-da, mahalliy an'analar va diniy qadriyatlar bilan ziddiyatlar, mafkuraviy bosim va amaliy cheklovlar jarayonni murakkablashtirdi. Statistik o'sishlar (savodxonlik, ayollar bandligi, ajralish huquqining kengayishi) ijobiy natijalarni ko'rsatsa-da, oilaviy barqarorlik, gender rollari va madaniy o'zgarishlarda to'liq muvaffaqiyatga erishilmadi. Ushbu tajriba mustaqil O'zbekiston uchun gender siyosati va oila institutini takomillashtirishda muhim saboq bo'lib xizmat qiladi, chunki oila jamiyatning asosiy negizi sifatida har tomonlama qo'llab-quvvatlanishi va gender tengligi chuqur ijtimoiy o'zgarishlar asosida ta'minlanishi

lozim. Tarixiy manbalar va statistik tahlillar Sovet tajribasining murakkabligini yana bir bor tasdiqlaydi va kelajak tadqiqotlariga keng imkoniyatlar ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Алимova Д. А. Женский вопрос в Узбекистане: история и современность. – Ташкент: Фан, 2009. – С. 88-89.
2. История государства и права Узбекистана (1917–1924 гг.). – Ташкент: Изд-во Академии наук УзССР, 1960. – С. 112-116.
3. Kamp Marianne. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. – University of Washington Press, 2006. – P. 164-169.
4. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР: Опыт социологического исследования. – Москва: Мысль, 1979. – С. 112.
5. O'zbekiston tarixi (1917–1991-yillar). Ikkinchi kitob. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – B. 212-215.
6. Население СССР. 1987: Статистический сборник / Госкомстат СССР. – Москва: Финансы и статистика, 1988. – С. 164-165.
7. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР: Опыт социологического исследования. – Москва: Мысль, 1979. – С. 219.
8. Northrop Douglas. Veils of Tears: The Communist Party and Uzbek Women in the 1920s. – New York: Cornell University Press, 2004. – P. 324.